

Izabela Lipińska

Turystyka dziedzictwa kulturowego – wybrane aspekty ochrony prawnej parku kulturowego

Turystyka Kulturowa nr 3, 14-27

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Izabela Lipińska

Turystyka dziedzictwa kulturowego – wybrane aspekty ochrony prawnej parku kulturowego

Słowa kluczowe: dziedzictwo kulturowe, ochrona zabytków, park kulturowy.

Streszczenie

Park kulturowy jest jedną z legalnych form ochrony zabytków. Jest on powoływany do życia w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Obecnie na terenie Polski funkcjonuje dwadzieścia jeden parków kulturowych w dwunastu województwach, na terenie których potencjalnie mogą być uprawiane różne typy turystyki.

Wstęp

Uprawianie turystyki, w tym w szczególności turystyki dziedzictwa kulturowego wiąże się z faktem stosowania i wykonywania przepisów prawa. Turysta najczęściej robi to nieświadomie, bowiem nad ich przestrzeganiem czuwają specjalnie do tego powołane organy. Natomiast ustalanie i utrwalanie zabytku dziedzictwa kultury jest jak najbardziej celową działalnością zarówno uprawnionych, jak i zobowiązanych podmiotów.

Ochrona prawna w omawianym zakresie nie przeszkadza potencjalnemu turyście, a nawet nadaje odwiedzanemu miejscu szczególnej, duchowej rangi. Natomiast mało kto zastanawia się nad tym, jak przebiega procedura kreowania dziedzictwa kulturowego w świetle prawa. Często jesteśmy nieświadomi tego, że sami możemy być takim twórcą lub przynajmniej inicjatorem, o ile oczywiście będą spełnione przesłanki ustawowe. Omawiane zagadnienia są regulowane na wielu szczeblach. Oddziałują nań zarówno przepisy krajowe, unijne jak i międzynarodowe. Ponadto bardzo często są one wdrażane w oparciu o konsultacje społeczne, jak np. nowa lista siedmiu cudów świata [www.new7wonders.com].

Celem artykułu jest określenie zasad ustalania ochrony prawnej dla krajowego dziedzictwa kulturowego na przykładzie parku kulturowego. Jest to jeden z ustawowych instrumentów przewidzianych w prawie ochrony dziedzictwa kultury. Opracowanie zmierza do charakterystyki parku kulturowego od strony legalnej, jak i praktycznej przez pryzmat zarówno obowiązujących przepisów prawa, jak i faktycznego uprawiania turystyki. Konieczne jest również wskazanie jego charakteru w ujęciu dziedzictwa kulturowego.

Za wyborem tego tematu przemawia wiele aspektów, w tym względy praktyczne, poznawcze, społeczne, czy ekonomiczne. Od strony praktycznej warto przyrzeć się organizacji parków kulturowych jako całkiem nowemu przedmiotowi podlegającemu ochronie. Wywodzi on swój rodowód z szeroko rozumianego krajobrazu – miejskiego, wiejskiego, naturalnego, kulturowego czy przyrodniczego. Do tej pory niewielu autorów zajmowało się tym zagadnieniem, a opracowania w tym zakresie ograniczają się głównie do charakterystyki przykładowych obiektów oraz sposobu przygotowywania planów potencjalnych miejsc, które pretendują do takiego miana. Zatem brak opracowań w tym zakresie stanowi dość istotną lukę.

Dla lokalnych społeczności, utworzenie parku kulturowego bardzo często wiąże się z ożywieniem zainteresowania ze strony turystów i odwiedzających. Daje to szanse na rozwój lokalnej przedsiębiorczości, jak i pozyskiwanie dodatkowych środków finansowych oraz nowych miejsc pracy.

Podstawową metodą zastosowaną w pracy była dogmatyczna analiza aktów prawnych. Wykorzystano także literaturę przedmiotu oraz orzecznictwo.

Dziedzictwo kultury i turystyka dziedzictwa kulturowego

By w pełni sprecyzować pojęcie turystyki dziedzictwa kulturowego należy w pierwszej kolejności określić definicję dziedzictwa kultury. Termin ten ma bardzo szeroki zakres i nie posiada jednolitej definicji ani od strony prawnej, naukowej ani praktycznej. Najczęściej pojmowany jest jako pewien dorobek materialny i duchowy przekazywany przez pokolenia [Zeidler 2010, s.38].

Próba jego sprecyzowania została podjęta w 1972 r. w Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego. Zgodnie z art. 1 Konwencji za "dziedzictwo kulturalne" uważane są:

- zabytki: dzieła architektury, dzieła monumentalnej rzeźby i malarstwa, elementy i budowle o charakterze archeologicznym, napisy, grotty i zgrupowania tych elementów, mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki,
- zespoły: budowli oddzielnych lub łącznych, które ze względu na swą architekturę, jednolitość lub zespolenie z krajobrazem mają wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki,
- miejsca zabytkowe: dzieła człowieka lub wspólne dzieła człowieka i przyrody, jak również strefy, a także stanowiska archeologiczne, mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historycznego, estetycznego, etnologicznego lub antropologicznego.

Dziedzictwo kultury – obejmuje wytwory materialnego i niematerialnego dorobku ludzkości ukształtowanego w procesie przemian historycznych lub w określonej epoce dziejów człowieka. Składają się nań zarówno dobra kultury, jak i zjawiska tworzące kulturę – np. całokształt nauki i wiedzy [Robuda 2008, s.38].

W omawianym zakresie może ono pełnić wiele funkcji, a jak trafnie zauważa Wartecki, dziedzictwo kultury pobudza chęć podróżowania i tym samym rozwój turystyki kulturowej [Wartecki 2010, ss. 84-85]. Zatem za turystykę dziedzictwa kulturowego (*cultural heritage tourism*) należy rozumieć podróżowanie w celu poznawania miejsc, przedmiotów kultury materialnej i duchowej oraz działań, które w sposób autentyczny przedstawiają historię oraz wartości kulturowe, zarówno przeszłe, jak i teraźniejsze [wikipedia.org]. Natomiast zdaniem Mikosa von Rohrscheidt jest to turystyka zorientowana na obiekty dziedzictwa kulturowego, których głównym celem jest zetknięcie się jej uczestników z zabytkami, zespołami i miejscami uznanymi oficjalnie i powszechnie za dziedzictwo kulturowe świata, kraju bądź regionu [Mikos von Rohrscheidt 2008, ss.53-57]. Obejmuje ona zwiedzanie tzw. parków kulturowych.

Ochrona prawna dziedzictwa kulturowego i jej zakres

Odnosząc się do pojęcia ochrony dziedzictwa kulturowego, należy każdorazowo rozpatrywać ją przez pryzmat definicji zawartej w Konwencji z 1972 r. Ochrona ta obejmuje ogół działań mających na celu zapewnienie zabytkom trwania *dum mundus durat* oraz uczestnictwa w kształtowaniu świadomości indywidualnej, jak i społecznej [Zeidler 2010, ss.191]. Zagadnienia związane z ochroną, są kształtowane przez prawo polskie, unijne oraz międzynarodowe, w tym w formie wielu konwencji i porozumień.

W odniesieniu do regulacji krajowej, podstawowym aktem prawnym w tym zakresie jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (dalej: Uoz) [Ustawa o ochronie 2003]. Określa ona przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków oraz opieki nad nimi, zasady tworzenia krajowego programu ochrony zabytków i opieki, oraz finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach, a

także organizację organów ochrony zabytków [art. 1 Uoz]. Jednocześnie wskazuje ona legalną definicję zabytku, poprzez który należy rozumieć nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Od strony proceduralnej, ochrona dziedzictwa kultury stanowi pewien zakres obowiązków nakładanych na właścicieli i posiadaczy zabytków (np. użytkownika, dzierżawcy), jak i na organy administracji publicznej, których zadania wynikają bezpośrednio z omawianej ustawy. Znalazło to wyraz w art. 4 Uoz, zgodnie z którym ochrona zabytków polega w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega na zapewnieniu warunków: 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku; 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury [art. 5 Uoz].

Park kulturowy

Jedną z form ochrony zabytków, którą wskazuje ustawodawca w art. 7 Uoz, jest utworzenie parku kulturowego. Należy przez niego rozumieć pewien obszar (lub przestrzeń) ukształtowaną historycznie w wyniku działalności człowieka, zawierającą wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze [Zalasińska 2010, ss. 258-259]. Park kulturowy jest powoływany do życia w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Ponadto jej przedmiotem jest przestrzeń otaczająca teren, na którym znajduje się obiekt podlegający ochronie konserwatorskiej. Stąd też dla ochrony tejże przestrzeni krajobrazu, nie jest konieczne, aby na objętych nią nieruchomościach również znajdowały się obiekty zabytkowe. Park kulturowy przedstawia wartość kulturową, jako określona całość [Wyrok NSA OSK 7/07]. Zupełnie inne rozwiązanie przyjął WSA w sprawie II SA/Ke 888/05. Otóż uznał on, że warunkiem *sine qua non* do ustalenia parku jest istnienie na jego obszarze zabytku, natomiast elementy krajobrazu i przyrody stanowią dla niego jedynie tło historyczne.

Park kulturowy, jako sposób ochrony zabytków jest zbliżony do ochrony parku krajobrazowego [Zeidler 2007, s. 155]. Ten z kolei jest formą ochrony przyrody, a odwołuje się do zasad określonych w Europejskiej konwencji krajobrazowej z 2000 r.

Obecnie na terenie Polski funkcjonuje dwadzieścia jeden parków kulturowych w dwunastu województwach [Tabela 1], a zasady ich powoływania i organizowania zostały określone w omawianej ustawie.

Decyzja o utworzeniu parku kulturowego podejmowana jest w drodze uchwały rady gminy (względnie uchwały dwóch lub więcej gmin albo związku gmin, jeśli park kulturowy położony ma być na ich obszarze). Uchwała gminy, jako akt prawa miejscowego, wskazuje nazwę parku, jego granice, sposób ochrony, a także zakazy i ograniczenia na nim występujące [Zalasińska 2010, s.261]. Rada gminy, z racji powierzonych kompetencji ustawowych, zatwierdza także tzw. plan ochrony parku kulturowego. Sporządza go wójt, burmistrz lub prezydent miasta. Działania organów gminy wymagają w tym zakresie uzgodnienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

W procesie tworzenia parku kulturowego konieczne jest dokonanie uprzedniej identyfikacji reprezentatywnych i charakterystycznych cech krajobrazu kulturowego, tj. integralnej struktury przestrzennej, na którą składają się płaszczyzny (lasy, łąki, grunty orne, zbiorniki wodne), ciągi (rzeki, strumienie, drogi, granice), i punkty (obiekty kulturowe i przyrodnicze). Jego założenie musi być bowiem należycie uzasadnione. Dopiero w wyniku dokonania wspomnianej identyfikacji możliwe staje się czytelne wykazanie, że zaistniały wszelkie ustawowe przesłanki dla ustanowienia specjalnej formy ochrony jego krajobrazu. Jak przyjął WSA w sprawie III SA/Kr 569/07, w uchwale o utworzeniu parku kulturowego i w jej uzasadnieniu nie wystarczy używać przymiotnika "kulturowy", aby możliwe było uznanie, że spełnione zostały warunki wymagane prawem dla podjęcia stosownej uchwały [Wyrok WSA 569/07].

Pewne doprecyzowanie przepisów omawianej ustawy zostało dokonane w 2005 r. przez Radę Ochrony Zabytków działającą przy Ministrze Kultury. Przyjęła ona i zarekomendowała do stosowania dokument „Zasady tworzenia parku kulturowego, zarządzania nim oraz sporządzania planu ochrony”. Został on przekazany wszystkim wojewódzkim konserwatorom zabytków z prośbą o udostępnianie zainteresowanym podmiotom.

Parki Kulturowe w Polsce – stan na 31 grudnia 2010 r.				
Nr	Województwo	L.p.	Nazwa Parku Kulturowego	Rok utworzenia
1.	dolnośląskie	1	Forteczny Park Kulturowy w Srebrnej Górze	2002
		2	Forteczny Park Kulturowy Twierdza Kłodzka	2006
		3	Park Kulturowy Kotliny Jeleniogórskiej	2008
2.	kujawsko-pomorskie	4	Park Kulturowy Wietrzychowice	2006
		5	Park Kulturowy Kalwaria Pakoska	2008
		6	Park Kulturowy „Kościół p. w. Św. Oswalda” w Płonkowie	2009
		7	Park Kulturowy Sarnowo	2010
3.	lubuskie	8	Park Kulturowy „Dolina Trzech Młynów” w Bogdańcu	2006
4.	łódzkie	9	Park Kulturowy Miasto Tkaczy w Zgierzu	2003
		10	Park Kulturowy Wzgórze Zamkowe w Sieradzu	2009
5.	małopolskie	11	Park Kulturowy Kotliny Zakopiańskiej	2006

6.	mazowieckie	12	Park Kulturowy „Ossów Wrota Bitwy Warszawskiej 1920 Roku”	2009
7.	podkarpackie	13	Park Kulturowy Zespołu Staromiejskiego oraz Zespołu OO. Dominikanów w Jarosławiu	2009
8.	pomorskie	14	Park Kulturowy Fortyfikacji Miejskich „Twierdza Gdańsk”	2002
		15	Park Kulturowy Ośmiu Błogosławieństw we wsi Sierakowice	2006
		16	Park Kulturowy „Osada Łowców Fok” w Rzucewie	2008
9.	śląskie	17	Park Kulturowy Cmentarz Żydowski w Żorach	2004
		18	Park Kulturowy „Hałda Popłuczkowa”	2006
10.	świętokrzyskie	19	Park Kulturowy Miasta Końskie	2005
11.	warmińsko-mazurskie	20	Park Kulturowy Warmińskiej Drogi Krajobrazowej Gietrzwałd -Woryty	2009
12.	wielkopolskie	21	Mickiewiczowski Park Kulturowy	2007

Opracowanie własne.

Źródło: Dział Analiz Konserwatorskich na podstawie opracowania L. Klupsz, www.kobidz.pl

Powołany dokument przewiduje następujący schemat układu dokumentacji planu ochrony parku kulturowego:

1) diagnoza:

a) identyfikacja reprezentatywnych cech charakterystycznych zachowanego krajobrazu kulturowego (wyszczególnienie powodów, dla których dany obszar został poddany ochronie),

b) rejestracja zasobu krajobrazu i procesów w nim zachodzących,

c) waloryzacja cech i procesów krajobrazu i w krajobrazie;

2) prognoza:

a) analiza szans, konfliktów i zagrożeń,

b) analiza pierwotnej, wtórnej i przyszłej postaci krajobrazu (przy uwzględnieniu dwóch wariantów – sytuacji, w której park nie powstanie, oraz sytuacji, w której zostanie on utworzony),

c) strefowanie ochronne przedmiotowego obszaru;

3) ustalenia i wytyczne:

a) wyznaczenie lub korekta granic parku,

b) kierunki i zakresy działań w poszczególnych strefach,

c) sposoby rozwiązywania konfliktów i ograniczania zagrożeń,

d) wytyczne do miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego [www.kobidz.pl].

Plan ochrony parku kulturowego powinien być także zsynchronizowany z treścią uchwały go powołującej. Z praktycznego punktu widzenia, może być jej załącznikiem o ile w treści uchwały znajdzie się takie zastrzeżenie.

Jak trafnie zauważa Myczkowski ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z jednej strony daje samorządom i służbom konserwatorskim stosunkowo dużą elastyczność w

kwestii powoływania parków kulturowych, z drugiej – pozostawia wiele niedopowiedzeń w zakresie merytorycznym oraz wdrożeniowym. Niejasności dotyczą między innymi tego czym jest i jaką moc prawną ma plan ochrony parku kulturowego [Myczkowski 2007, s. 108].

W gestii rady gminy leży także decyzja dotycząca powołania specjalnej jednostki organizacyjnej do zarządzania parkiem. Jej wyłonienie nie jest obligatoryjne i w praktyce jest najczęściej uzależnione od zamożności poszczególnych gmin, zdolnych do bieżącego finansowania działalności tego rodzaju wyspecjalizowanych jednostek. Powołana jednostka często przyjmuje formę wydzielonej komórki w urzędzie gminy, działającej na podstawie regulaminu tego urzędu. Dla zarządzania parkiem kulturowym możliwe jest jednak również utworzenie spółki prawa handlowego (przykładowo, spółki z ograniczoną odpowiedzialnością, jak to ma miejsce w przypadku Fortecznego Parku Kulturowego w Srebrnej Górze). Ponadto, aktywny udział w zarządzaniu parkiem może mieć fundacja, z której inicjatywy uprzednio doszło do jego utworzenia (taka sytuacja występuje np. w odniesieniu do Parku Kulturowego Kotliny Jeleniogórskiej czy Parku Kulturowego Kalwarii Pakoskiej). Zdarza się też, że przy zarządzie parku powołuje się odrębny organ opiniodawczy (jego przykład stanowi Społeczna Rada Konsultacyjna przy Parku Kulturowym "Dolina Trzech Młynów" w Bogdańcu).

Warto jeszcze zaznaczyć, że ustawodawca wymaga, by teren, na którym ma zostać utworzony park kulturowy, spełniał łącznie następujące warunki:

- stanowił przestrzeń historycznie ukształtowaną w wyniku działalności człowieka, zawierającą wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze (tj. miał on charakter krajobrazu kulturowego), dla której ochrony niezbędne jest utworzenie parku kulturowego;

- miał charakter terenu wyróżniającego się krajobrazowo;

- znajdowały się na nim zabytki nieruchome charakterystyczne dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej;

- zachowanie jego walorów możliwe było do osiągnięcia wyłącznie w drodze utworzenia parku kulturowego, tj. dla realizacji tego celu nie wystarcza np. obowiązujące postanowienie planu miejscowego czy figurowanie poszczególnych zabytków nieruchomych w rejestrze zabytków; w szczególności park kulturowy musi przedstawiać wartość jako określona całość [Wyrok NSA II OSK 7/07].

Dla obszarów, na których utworzono park kulturowy, sporządza się obowiązkowo miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego [Wancke 2007, s. 37; Zeidler 2007, s. 157]. Bowiem tylko jego właściwe zagospodarowanie prowadzi do utrzymania ochrony w obrębie parku. Na terenie parku kulturowego lub jego części mogą być ustanowione zakazy i ograniczenia dotyczące: 1) prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej; 2) zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych; 3) umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego oraz składowania lub magazynowania odpadów. W obrębie parku kulturowego mogą być wyznaczane strefy, np. obejmujące tereny otwarte oraz zainwestowane. Odpowiednio sposób gospodarowania na nich może być różny.

Ustawodawca nie tylko określa zasady i cele powoływania parku kulturowego, ale także wskazuje pewne restrykcje w przypadku naruszenia jego istoty. Zgodnie z art. 112 Uoś ten kto narusza zakazy lub ograniczenia obowiązujące na terenie parku kulturowego lub jego części, podlega karze aresztu, ograniczenia wolności albo grzywny. Sprawca działający nieumyślnie, podlega karze grzywny. W razie popełnienia wskazanego powyżej wykroczenia sąd może orzec: przepadek narzędzi i przedmiotów, które służyły lub były przeznaczone do popełnienia wykroczenia, chociażby nie stanowiły własności sprawcy; przepadek przedmiotów pochodzących bezpośrednio lub pośrednio z wykroczenia oraz obowiązek przywrócenia stanu poprzedniego lub zapłaty równowartości wyrządzonej szkody.

Charakterystyka turystyczno-przyrodnicza wybranych parków kulturowych

Spośród istniejących dwudziestu jeden parków kulturowych, po analizie dostępnych materiałów źródłowych, ich atrakcyjności rozmieszczenia w skali kraju, zostały wybrane cztery, wydawać by się mogło najbardziej reprezentatywne. Oczywiście nie jest to miejsce do dokonywania oceny merytorycznej powoływania niektórych z nich, ale na ważność ich tworzenia wpływa chociażby fakt, iż park kulturowy jest obok rejestru zabytków instytucją „wyjściową” do uznania zabytku za Pomnik Historii. Przesłanką doboru grupy reprezentatywnej była różnicowana specyfika wybranych przykładów oraz fakt, iż posiadały one najbardziej rozbudowaną bazę informacyjną.

1. *Srebrna Góra. Forteczny Park Kulturowy*

Park ten został utworzony w 2002 r. na mocy uchwały Rady Gminy Stoszowice nr 42/VII/2002. Od strony prawnej funkcjonuje on jako spółka z ograniczoną odpowiedzialnością. Do jego zadań należą wszelkie sprawy związane z ochroną i zagospodarowaniem Twierdzy Srebrnogórskiej oraz otaczających ją terenów tj.: ochrona wartości kulturowych i przyrodniczych oraz kontrola nad zgodnością użytkowania terenu parku prowadzona przez inne podmioty gospodarcze z założeniami przyjętymi dla całego parku.

Od strony ochrony prawnej, Twierdza Srebrnogórska została wpisana do rejestru zabytków w 1961 r., a w 2004 r. Rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Twierdza Srebrnogórska została uznana za pomnik historii.

Granica parku została wytyczona tak, aby obszar leżący w jej zasięgu umożliwił ochronę pierwotnego krajobrazu fortecznego. Przebieg granicy Fortecznego Parku Kulturowego został uwarunkowany w następujący sposób, że:

- obejmuje wszystkie obiekty Twierdzy Srebrnogórskiej: Trzon Twierdzy z Donżonem i wieńcem detaszowanych bastionów na Warownej Górze; Fort Wysoka Skala; Fort Rogowy I; Schron Bramy Polnej; Fort Chochół Mały; Luneta na Chochole Małym; Bateria Tarasowa na Chochole Średnim; Reduta Skrzydłowa na Chochole Wielkim; Bateria Kazamatowa na Chochole Wielkim; Fort Ostróg.
- pokrywa się z zachodnią granicą gminy Stoszowice;
- obejmuje sztolnie, stare kopalnie srebra;
- obejmuje stoki bojowe twierdzy;
- linia granicy pokrywa się z charakterystycznymi "znakami" terenowymi (trasą kolei zębatej, dolinami rzek, drogami gruntowymi).

Do zadań zarządu parku należy:

1. monitoring stanu środowiska kulturowego i przyrodniczego,
2. prowadzenie bieżących prac zabezpieczających, konserwacyjno-remontowych i ochronnych,
3. pozyskanie niezbędnej dokumentacji projektowej, planów i programów w zakresie ochrony i zagospodarowania obszaru parku przy bieżącej współpracy z właściwymi władzami, oraz radą konsultacyjną,
4. inicjowanie procedur ustanawiania ochrony prawnej i weryfikacji wcześniejszych zapisów,
5. realizacja planu ochrony i zagospodarowania zabytkowego zespołu, działania na rzecz uporządkowania stosunków własnościowych w odniesieniu do terenów i obiektów,
6. działania na rzecz zagospodarowania terenów i obiektów pofortecznych, w tym: przygotowanie terenów pod inwestycje (np. uzbrojenie terenu); prowadzenie akcji ofertowej dla inwestorów i ich pozyskiwanie; koordynacja przedsięwzięć inwestycyjnych; kontrola prowadzonych inwestycji i zgodności użytkowania obiektów i terenów pofortecznych z

ustaleniami programu ochrony i zagospodarowania; prowadzenie działalności gospodarczej związanej z użytkowaniem obiektów; organizacja ruchu turystycznego oraz prowadzenie działalności edukacyjno-promocyjnej w zakresie wartości kulturowych i przyrodniczych parku.

Warto w tym miejscu zaznaczyć, że Twierdza w Srebrnej Górze jest jedyną twierdzą górską na terenie Polski. Wg informacji zamieszczonych na stronie www.zabytek.pl, twierdza Srebrnogórska powstała z rozkazu króla pruskiego Fryderyka II Wielkiego w latach 1765 – 1777. Autorem projektu warowni był Ludwig Wilhelm Regeler, z którym współpracowali inni inżynierowie wojskowi m. in. Foris, Gontzenbach, Hartmann, Lahr, Strauss oraz Watig.

Zgodnie z obowiązującą pruską doktryną wojenną, celem nowo wznoszonej warowni było wzmocnienie systemu obrony południowej granicy prowincji śląskiej zagrożonego ze strony wojsk austriackich. Fortyfikacje w Srebrnej Górze miały zaryglować wyłom w istniejącej strukturze obronnej między Świdnicą i Kłodzkiem, zamykając Przełęcz Srebrną, stanowiącą tej pory dogodne wejście na Śląsk pomiędzy Górami Sowimi i Bardzkimi.

Warownię rozplanowano na trzech wzgórzach: Ostróg (627 m npm), Warowna Góra (686 m npm), Wielki Chochoł (740 m npm). Prace projektowe i przygotowawcze trwały od 1763 do 1765 r., a roboty budowlane rozpoczęto już w 1765 r. według projektu i pod kierunkiem Regelera. W latach 1765-1768 powstał Donżon (uważany za największą tego typu budowlę w Europie) i sześć bastionów wieńca. Forty Rogowe I i II z esplanadami, Fort Ostróg i drogi ukryte zbudowano w okresie od 1768 do 1771 r., a w 1770 r. rozpoczęto wznoszenie umocnień Wielkiego, Średniego i Małego Chochoła. Prace te trwały do 1777 r. W latach 1787-1796 prowadzono korekty systemu i prace związane z odprowadzaniem wody w Twierdzy. Nie zrealizowany został natomiast projekt wzmocnienia Twierdzy dodatkowym wieńcem fortów opracowany w 1790 r.

Ze względu na swój charakter, posadowienie na skalistym podłożu, Twierdza Srebrnogórska była porównywana do umocnień Gibraltaru i zyskała nawet miano „śląskiego Gibraltaru”. Rozpiętość całego kompleksu wynosiła prawie 3 km. We wnętrzu twierdzy mogło przebywać około 4000 żołnierzy w 350 pomieszczeniach. W magazynach fortecznych przewidziano miejsce na olbrzymie zapasy amunicji, żywności i opału, które miały pozwolić żołnierzom na przetrwanie nawet rocznego oblężenia. W obrębie fortyfikacji wydrążono 9 studni, z których najgłębsza, 84 metrowa usytuowana była na terenie Fortu Ostróg. Twierdzę uzbrojono rok po zakończeniu prac budowlanych w 1778 r. Do obrony warowni służyć miało 264 dział, haubic i moździerzy.

Twierdza, jako jedyna na Śląsku, nigdy się nie poddała i do końca swojej historii pozostała niezdobyta. Garnizon twierdzy był kilkakrotnie stawiany w pogotowie bojowe i raz, w 1807 r., przeszedł praktyczny sprawdzian. Warownia wytrzymała wtedy oblężenie armii napoleońskiej. W latach 1830 – 1848 na terenie twierdzy, w murach Donżonu, funkcjonowało pruskie więzienie polityczne i kryminalne. W 1860 r. warownia została opuszczona przez wojsko, a w 1867 r. ze względu na zmiany, jakie nastąpiły w technice wojskowej i doktrynach wojennych, podjęto decyzję o kasacji twierdzy. Nie spełniała już ona nowych wymagań technicznych i dlatego została uznana za przestarzałą. Na terenie twierdzy stworzony został poligon wojskowy. W 1869 r. był on wykorzystywany do prób nowego moździerza oblężniczego, a później, w 1879 r. do ćwiczebnych wysadzeń bawełną strzelniczą.

Pod koniec XIX wieku Twierdza Srebrnogórska stała się atrakcją turystyczną. Wiązało się to między innymi z rozwojem połączeń kolejowych i otwarciem w 1902 r. trasy Srebrnogórskiej górskiej kolejki zębatej łączącej Srebrną Górę-Miasto z Nową Wsią Kłodzką. Trasa kolei prowadziła przez Przełęcz Srebrną, gdzie znajdowała się stacja Srebrna Góra-Twierdza. Liczba turystów powoli wzrastała i w latach trzydziestych XX wieku Twierdzę zwiedzało już około 50 000 turystów rocznie. Rozwój turystyki przyczynił się do prowadzenia prac konserwatorsko-rewitalizacyjnych i remontowych obejmujących prawie wszystkie obiekty forteczne. Początkowo prace konserwatorskie miały ścisły związek z

zagospodarowywaniem budowli pofortecznych dla nowych celów. Miały one charakter doraźny i ograniczony, jednak niewątpliwie przyczyniły się do uratowania struktury budowlanej obiektów. Zagospodarując najcenniejsze dzieła obronne nie zniszczono ich układu i formy. Już w 1885 r. w Donżonie powstała restauracja, która w okresie międzywojennym mogła pomieścić nawet 300 gości. Oprócz restauracji znajdowało się tu muzeum broni, izba pamięci Fritza Reutera oraz platforma widokowa. W 1913 r. w Forcie Ostróg zostało zbudowane schronisko młodzieżowe stanowiące w tym czasie największy tego typu obiekt w Niemczech. W latach 1926-1928 Fort Wysoka Skała został odrestaurowany na potrzeby policyjnego ośrodka szkoleniowego, a w 1930 r. Fort Rogowy został zagospodarowany na cele policyjnego ośrodka wypoczynkowego. Podczas II wojny światowej w fortach zlokalizowano Oflag VII „b”, obóz karny o zastrzonym regulaminie i specjalnym systemie nadzoru, w którym przebywali polscy oficerowie więźni do niewoli w 1939 r., między innymi generał dywizji Tadeusz Piskor, kontradmirał Józef Unrug, komandor Stefan Frankowski. W 1941 r. na miejscu oflagu powstał Stalag 367 przeznaczony dla żołnierzy polskich, radzieckich, belgijskich, francuskich, greckich i fińskich. Po zakończeniu II wojny światowej, w 1961 r. Twierdza została wpisana do rejestru zabytków [www.forty.pl/index.php?katalog=forteczny_park_kulturowy].

Źródło: www.forty.pl/index.php?katalog=forteczny_park_kulturowy

Źródło: www.forty.pl/index.php?katalog=forteczny_park_kulturowy

Źródło: www.forty.pl/index.php?katalog=forteczny_park_kulturowy

2. Park Kulturowy Miasto Tkaczy

Park został utworzony uchwałą Rady Miasta Zgierza Nr XV/142/03 w 2003 r. Jego granice obejmują tereny położone w centrum miasta, przy ulicach: Narutowicza, Rembowskiego, 1 Maja, Długiej i 3 Maja, Dąbrowskiego, Barlickiego. Obszar zawiera zachowaną w niezmiennym stanie najcenniejszą grupę zabytków Zgierza – unikalny w skali krajowej XIX-wieczny zespół klasycystycznych, drewnianych domów sukienników oraz układ ulic nie zmieniony od momentu ich wytyczenia [www.kobidz.pl].

Park jest tworzony w ramach realizacji przedsięwzięcia „Rewitalizacja i rozwój historycznego kompleksu architektury drewnianej miasta Zgierza”, dzięki dofinansowaniu w ramach Mechanizmu Norweskiego i Europejskiego Obszaru Gospodarczego na rewitalizację zabytków. Utworzenie parku, jak i tym samym udział w projekcie ma na celu ochronę zabytków. Jego istotną wartością, oprócz restauracji zabytków i rewitalizacji obszaru urbanistycznego historycznego i wzorcowego osadnictwa przemysłowego z początku XIX wieku, jest: zaangażowanie w jego realizację osób, które będą kształtowały rozwój Parku Kulturowego Miasto Tkaczy, wraz z nadaniem mu funkcji kulturalnej, społecznej a w przyszłości działalności turystycznej.

Zgierz jest jednym z najstarszych miast w województwie łódzkim [„Gazeta Wyborcza – Łódź” z dnia 26.11.2007 r.]. Pierwszy dokument, w którym pojawia się wzmianka o mieście Sguyr pochodzi z 1231 r. Na początku XIX w. władze Królestwa Polskiego prowadziły politykę wspierania przemysłu i w 1816 r. wydały postanowienie o przyznaniu ulg osiedlającym się cudzoziemcom - fabrykantom, rzemieślnikom, farbiarzom, wykańczaczom i rolnikom. To spowodowało, że w Zgierzu osiedliło się 23 sukienników. Chętny do osiedlenia się w Zgierzu rzemieślnik otrzymywał od władz działkę pod budowę domu i założenie ogrodu, pod jednym wszakże warunkiem – dom musiał powstać zgodnie z planami przekazanymi przez władze miejskie. Ważnym krokiem w zachęcaniu kolejnych stała się tzw. "Umowa Zgierska" stanowiąca prawa i obowiązki osiedlenia się na terenie miasta 300 zagranicznych sukienników. Każdy z przybyłych wypełniał protokół, w którym zobowiązywał się utrzymywać w ciągłym ruchu warsztaty sukiennicze, a na wybranym placu w osadzie wybudować dom drewniany na podmurowaniu, kryty dachówką. W ten sposób powstawały domy tkaczy i układ urbanistyczny miasta.

Celem utworzenia omawianego parku jest odtworzenie historycznego kompleksu architektury drewnianej w obszarze Parku Kulturowego "Miasto Tkaczy". Jak zaznaczono powyżej, znajduje się on na terenie obejmującym zabytkową zabudowę i układ przestrzenny. Projekt rewitalizacyjny dotyczy translokacji trzech domów tkaczy z lokalizacji poza parkiem i modernizacji jednego budynku domu tkacza *in cito*, wraz z odtworzeniem historycznych ulic Narutowicza i Rembowskiego. W efekcie jego realizacji przywrócona zostanie historyczna zabudowa Rynku Nowego Miasta w obrębie wspomnianych ulic poprzez przeniesienie, renowację i konserwację 4 domów tkaczy wraz z odtworzeniem XIX-wiecznego charakteru obu wspomnianych ulic. Omawiany projekt obejmuje następujący zakres rzeczowy: przygotowanie infrastruktury technicznej, translokację wytypowanych budynków w obszar realizacji inwestycji, zagospodarowanie otoczenia, odtworzenie historycznej nawierzchni ulic oraz elementów małej architektury, modernizacja budynków i adaptacja istniejących wnętrz.

Warto w tym miejscu podkreślić, iż dla Parku Kulturowego Miasto Tkaczy opracowany został pierwszy w Polsce Plan Ochrony Parku Kulturowego. Został on opracowany przez Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków. W celu propagowania wiedzy na temat parku oraz w szczególności jego promowani został powołany specjalny punkt informacji turystycznej.

Omawiany park jest przedsięwzięciem nowym i jak podają lokalne źródła, na początku 2012 r. ma powstać m.in. Centrum Konserwacji Drewna, Dom Turysty, Muzeum Miejsca i będzie on dostępny dla zwiedzających [www.miastotkaczy.pl].

Źródło: www.miastotkaczy.pl

3. Park Kulturowy „Dolina Trzech Młynów”

Park został utworzony uchwałą Rady Gminy Bogdaniec Nr XXXIII/170 w 2006 r. Obejmuje on obszar doliny rzeki Bogdanki w północnej części miejscowości Bogdaniec, wzdłuż drogi do Stanowic, gdzie zlokalizowane są trzy historyczne założenia młyńskie. Ochroną w ramach parku kulturowego zostały objęte: ziemne warstwy kulturowe (za szczególnym uwzględnieniem stanowisk archeologicznych, w tym ślad osadnictwa z okresu starożytności i nowożytności oraz ślad osadnictwa z okresu starożytności), teren w granicach parku wartości krajobrazowe ukształtowane przez warunki naturalne, zespoły historycznej zabudowy zespołów młyńskich, układ ciągów komunikacyjnych, zorganizowaną zieleni oraz partie cieków wodnych wraz z historycznymi stawami młyńskimi oraz łącznie osiem zabytków architektury i budownictwa (tj. Młyn górny z 1828 r., wpisany do rejestru zabytków, tzw. Młyn średni z końca XIX w., Młyn dolny z końca XIX wieku, willa z I ćw. XX w. (budynek nadleśnictwa z budynkami gospodarczymi), willa z pierwszej ćw. XX w., trzy budynki mieszkalne oraz komponowane nasadzenia wzdłuż ciągów komunikacyjnych oraz partie lasów na skraju wzgórz morenowych i po północnej stronie obszaru parku.

Ochrona parku polega na między innymi utrzymaniu historycznych linii zabudowy, stosowaniu tradycyjnych gabarytów, utrzymaniu i rewaloryzowaniu komponowanej zieleni oraz starodrzewia, z możliwością wprowadzenia nowych nasadzeń, w tym obsadzeniu cieków wodnych, granic nieruchomości, zachowaniu istniejących walorów przyrodniczych lasów, ustaleniu na terenie parku kulturowego funkcji mieszkaniowych, turystycznych, rekreacyjnych.

Jak zaznaczono powyżej, obszar parku obejmuje część doliny rzeki Bogdanki z trzema historycznymi założeniami młyńskimi powstałymi w przeciągu XIX w. oraz zabudowę willową z końca tegoż stulecia. Nieruchomości te wkomponowane są w dolinę między wzgórzami morenowymi, posiadającej wyjątkowe wartości kulturowe i przyrodnicze, o których w głównej mierze decyduje przebieg rzeki Bogdanki, jej rozlewiska i zabytkowe założenia młyńskie. Ponadto we wschodniej i północnej części obszaru parku znajdują się obszary leśne o znacznych wartościach przyrodniczych, dla których decydujący jest ich naturalny charakter, powiązanie z korytem rzeki oraz jej leśnymi wywierzyskami. Na terenie górnego młyna, założonego w latach 20. XIX w. znajduje się Muzeum Kultury i Techniki Wiejskiej w Bogdańcu, posiadające charakter muzeum skansenologicznego i cieszące się sporym zainteresowaniem wśród zwiedzających. Natomiast wzdłuż wschodniego skraju doliny przebiega przyrodnicza ścieżka dydaktyczna. Do atrakcji należy organizowane tutaj corocznie święto chleba, posiadające aktualnie charakter ogólnolubuskich dożynek [www.lwkz.pl].

Źródło: www.lwkz.pl

4. Park Kulturowy „Hałda Popłuczkowa”

Park Kulturowy „Hałda Popłuczkowa” został powołany Uchwałą Rady Miejskiej w Tarnowskich Górach Nr LXVIII/597 w 2006 r. Jest on położony w granicach administracyjnych Tarnowskich Gór. Jego powierzchnia wynosi 6,77 ha. Park został powołany w celu ochrony zarówno wartości kulturowych – związanych z górnictwem i umocnieniami obronnymi, jak i przyrodniczych oraz krajobrazowych walorów hałdy, która poprzez swą wysokość, charakterystyczny zarys i czerwonawą barwę gleby, stanowi dominantę krajobrazową. Park utworzono na terenie hałdy, wznoszącej się na wysokość sięgającą 17 m.

Historia miejsca jest związana z wydobyciem złóż rudy ołowiowo-srebrowej, który jest datowany już na 1247 r. Górnictwo trwało tu do początków XX w. Eksploatacja w znacznym stopniu wpłynęła na ukształtowanie krajobrazu, w związku z tworzeniem się w jej wyniku nowych elementów przestrzennych, do których zalicza się zapadliska i hałdy. W ten sposób powstała hałda związana z płuczką galeny, a później także galmanu, istniejącą przy kopalni „Fryderyk”. Zakład przerobczy funkcjonował w latach 1840-1912, a w 1867 r. został poddany modernizacji. Hałda usypana została z okruchów dolomitu kruszczońskiego, wytraconych w procesie przepłukiwania rudy, którą rozbijano, aby oddzielić ziarna galeny i galmanu. Świadectwami górniczej przeszłości są też pozostałości szybów „Zofia” (Sophia) i „Przyjaźń” (Frieden), znajdujące się od wschodniej strony hałdy oraz podziemne wyrobiska pogórnice: Głęboka Sztolnia Fryderyka i unikalny chodnik kalcytowy, w którym minerał ten ulega zabarwieniu pod wpływem związków chemicznych przesączających się z hałdy.

Teren hałdy odegrał ważną rolę w trakcie II wojny światowej, kiedy to został włączony w system obronny, wchodząc w skład linii b-2, osłaniającej Śląsk od północy. Z tego okresu zachowało się pięć tzw. „kochbunkrów” – żelbetowych stanowisk strzeleckich, a także fragmenty transzei.

Z upływem czasu hałda stała się siedliskiem zróżnicowanej roślinności. Najbogatsza pod względem przyrodniczym jest południowa i wschodnia część hałdy oraz tereny u jej podnóża, podczas gdy część północną porastają głównie murawy. Wśród występującej tu roślinności można odnaleźć gatunki tzw. roślin galmanowych, muraw kseroterotermicznych, a także zadrzewienia występujące głównie na środkowej części hałdy i u jej podnóża. Zbocza hałdy, w większości pozbawione roślinności, są najbardziej podatne na procesy erozyjne.

Park kulturowy „Hałda Popłuczkowa” jest dobrze zagospodarowany turystycznie. Na hałdzie utworzono ścieżki dydaktyczne z tablicami informacyjnymi i miejsca wypoczynku [www.kobidz.pl].

Źródło: www.kobidz.pl

Wnioski

1. Uchwała rady gminy tworząca park kulturowy, powinna obok nadania mu nazwy określać dokładne granice parku, sposób jego ochrony, a także zakazy i ograniczenia, ale tylko takie, które zostały enumeratywnie określone w ustawie. Mimo, że to rozwiązanie wydaje się być wyraźnym, to należy zwrócić uwagę na jego niedoprecyzowanie w wielu aspektach. Potrzebne jest *de lege ferenda* ustalenie jasnych i zwięzłych zasad powoływania parku i to w oparciu nie tylko o wytyczne, ale i akt prawny.

2. Badania ukazują, że w kilku przypadkach rola gminy jako podmiotu powołującego park do życia, kończy się w momencie jego wyłonienia, co jest istotnym mankamentem. Brak faktycznego nadzoru i stosowania planów ochrony parku, na skutek działalności turystycznej może prowadzić do jego degradacji.

3. Parki kulturowe są tworzone z uwagi na różne wartości kulturowe i krajobrazowe, począwszy od walorów przyrodniczych, przez zabytki przemysłowe, historyczne, sakralne, urbanistyczne, etc. Fakt ten powoduje, że w oparciu o nie może potencjalnie rozwijać się wiele typów turystyki, bowiem ich przedmiot jest bardzo szeroki.

4. Z przeprowadzonych badań wynika, że nie wszystkie z utworzonych parków posiadają czytelną bazę informacyjną dla turystów. Z uwagi na to, że instytucja ich powoływania została wprowadzona dość niedawno, nie ma jednolitych opracowań na ten temat. Źródłem informacji staje się więc Internet. W tym przypadku odnalezienie niejednego parku graniczy z cudem.

5. Obok braku informacji, w wielu przypadkach słabo rozwinięta jest infrastruktura turystyczna, co raczej zniechęca potencjalnych turystów do odwiedzenia tych szczególnych miejsc.

Literatura

„Gazeta Wyborcza – Łódź” z dnia 26.11.2007 r.

Europejska konwencja krajobrazowa z 2000 r. sporządzona we Florencji dnia 20 października 2000 r., Dz. U. z 2006 r., Nr 14, poz. 98.

Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury na jej siedemnastej sesji., Dz. U. z 1976 r., Nr 32, poz. 190.

- Mikos von Rohrscheidt A., (2008), *Turystyka kulturowa. Fenomen, Potencjał. Perspektywy*, Milenium, Gniezno.
- Myczkowski Z., (2007), *Park kulturowy Jako forma obszarowej ochrony zabytków*, „Ochrona zabytków” nr 2, www.kobidz.pl/idm,886,ochrona-zabytkow.html
- Robuda B. J., (2008), *Autentyczność i integralność zabytków*, „Ochrona zabytków” nr 4, www.kobidz.pl/idm,886,ochrona-zabytkow.html
- Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz. U. Nr 162, poz. 1568 z późn zm.
- Wancke P., (2007), *Nieruchomości. Leksykon pojęć i definicji*, Oficyna, Warszawa.
- Wartecki A., (2010), *Spoleczno-ekonomiczne uwarunkowania turystyki kulturowej*, „Turystyka kulturowa” 2010, nr 1-3, ss.84-85.
- www.forty.pl/index.php?katalog=forteczny_park_kulturowy
- www.kobidz.pl
- www.lwkz.pl
- www.miastrtkaczy.pl
- www.new7wonders.com
- Wyrok z dnia 18 grudnia 2007 r. Wojewódzki Sąd Administracyjny w Krakowie, III SA 569/07.
- Wyrok z dnia 26 września 2006 r., Wojewódzki Sąd Administracyjny w Kielcach, II SA 888/05.
- Wyrok z dnia 4 kwietnia 2007 r., Naczelny Sąd Administracyjny w Warszawie, II OSK 7/07.
- Zalasińska K.,(2010), *Prawna ochrona zabytków w Polsce*, Oficyna, Warszawa.
- Zasady tworzenia parku kulturowego, zarządzania nim oraz sporządzania planu ochron*, www.kobidz.pl
- Zeidler K., (2007), *Prawo ochrony dziedzictwa*, Oficyna, Warszawa.
- Zeidler K.,(2010), *Leksykon prawa ochrony zabytków. 100 podstawowych pojęć*, C. H. Beck, Warszawa.

Cultural heritage tourism – chosen aspects of legal protection of a cultural park

A cultural park is one of the legal forms of historical buildings' protection. It is brought to life in order to protect cultural landscape and to preserve areas of the outstanding scenic beauty with their immovable historical facilities characteristic for the local building and settlement tradition. Nowadays, there are twenty-one cultural parks in twelve provinces in the territory of Poland. Potentially, various types of tourism can take place there.